

ANALECTA ARCHAEOLOGICA RESSOVIENSIA

RZESZÓW 2016

VOLUME 11

Institute of Archaeology
Rzeszów University

STUDIES
ON THE BRONZE AGE
AND EARLY IRON AGE

RZESZÓWSKI OŚRODEK
ARCHAEOLOGICZNY

FUNDACJA

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

STUDIES ON THE BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE

Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA ARCHEOLOGICZNEGO
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

VOLUME 11

STUDIES ON THE BRONZE AGE
AND EARLY IRON AGE

Studia nad epoką brązu
i wczesną epoką żelaza

Edited by / Redakcja
Katarzyna Trybała-Zawiślak & Andrzej Rozwałka

Rzeszów 2016

Professor Dr hab. Sylwester Czopek

Editor

Andrzej Rozwalka

arozwalka@archeologia.rzeszow.pl

Editorial Secretary

Magdalena Rzucek

magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editors

Katarzyna Trybała-Zawiślak

Andrzej Rozwalka

Editorial Council

**Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb**

Volume reviewers

Wojciech Blajer – Institute of Archaeology Jagiellonian University, Poland

Florin Gogâltan – Romanian Academy, Institute of Archaeology and History

of Art of Cluj-Napoca, Archaeology, Romania

Tadeusz Malinowski – Poznań, Poland

Aleksander Koško – Institute of Archeology Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

Jaroslav Peška – Department of History Palacký University Olomouc, Czech Republic

Klára Pusztainé Fischl – Miskolc University, Department of Archeology, Hungary

Translation

Karolina Czopek, Leszek Gardela, Beata Kizowska-Lepiejza

Photo on the cover

Bronze fibula from Konin, Wielkopolska voivodeship.

Collections of the Regional Museum in Konin. Photo M. Kaczmarek

Cover Design

Piotr Wislocki (Oficyna Wydawnicza Zimowit)

ISSN 2084-4409 DOI: 10.15584/anarres

Typesetting and Printing

Oficyna Wydawnicza ZIMOWIT

FUNDACJA

RZESZÓWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressorviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address

Institute of Archaeology Rzeszów University

Moniuszki 10 Street, 35-015 Rzeszów, Poland

e-mail: iarch@univ.rzeszow.pl

Home page: www.archeologia.rzeszow.pl

Contents / Spis treści

Editor's note / Od Redakcji	9
--	---

Tadeusz Malinowski

Dedykacja.....	11
Dedication	15

Articles / Artykuły

Václav Furmánek, Vladimír Mitáš

Systems of Periodization Developed and Used to Study the Urnfield Period in Slovakia	19
---	----

Bogusław Gediga

A Few Remarks on the Chronology and Periodization in Archaeology...	49
Kilka refleksji na temat chronologii i periodyzacji w archeologii.....	58

Sławomir Kadrow

About the Chronology of the Beginning of the Metal Ages.....	65
O chronologii początków epok metali.....	74

Jacek Woźny

From Magical Valorization to Radiocarbon Chronology. Changes in Determining Age of Prehistoric Artifacts	79
Od waloryzacji magicznej do chronologii radiowęglowej. Przemiany w określaniu wieku prehistorycznych artefaktów	90

Andrzej Mierzwiński

Between Chronos and Kairos – Existential Dilemma of an Archaeo- logist	99
Między Chronosem i Kairosem – egzystencjalny dylemat archeologa ...	118

Przemysław Makarowicz, Mateusz Cwaliński, Jan Romaniszyn

Absolute Chronology of the Komarów Culture in the Upper Dniester Basin in Light of Research at the Bukivna Cemetery.....	131
Chronologia absolutna kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru w świetle badań na cmentarzysku w Bukivnej	153

Jacek Gackowski

- The Younger Bronze Age and the Beginning of the Iron Age in Chełmno Land in the Light of the Evaluation of Selected Finds of Metal Products. 165
- Młodsza epoka brązu i początki epoki żelaza na ziemi chełmińskiej w świetle oceny wybranych znalezisk wyrobów metalowych. 191

Jan Dąbrowski

- Notes on Bronze Age Flintwork 209
- Uwagi o krzemieniarstwie epoki brązu 221

Elżbieta Małgorzata Kłosińska

- A Few Remarks on the Presence of Wood in Funeral Rites of the Lusatian Cultural in the Lublin Region 229
- Kilka uwag na temat obecności drewna w praktykach funeralnych ludności kultury łużyckiej na Lubelszczyźnie 249

Maciej Kaczmarek, Mateusz Wawrzyniak

- Two Fibulae from the Early Iron Age Found out of Context in Eastern Wielkopolska. 261
- Dwie fibule z wczesnej epoki żelaza odkryte bezkontekstowo we wschodniej Wielkopolsce 270

Marek Florek

- Bronze Age Hoard of Axes Found in Oficjałów, Opatów Commune, Świętokrzyskie Voivodeship. 275
- Skarb siekier z epoki brązu z Oficjałowa, gm. Opatów, woj. świętokrzyskie 285

Jan Chochorowski

- Polish Archaeological Investigations on Linear Construction Projects – Contemporaneity and Tradition 289
- Polskie badania archeologiczne na inwestycjach liniowych – współczesność i tradycje. 302

Varia**Andrzej Prinke**

- Listy *Cioci Zosi*: korespondencja prof. Józefa Kostrzewskiego z czasów jego okupacyjnej tułaczki po Podkarpaciu (III 1941–IV 1942) 313

Editor's note

Dear Readers,

*We are pleased to present the eleventh volume of *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. From the fourth issue of our journal, we try to make each volume a thematic one. This time, we include articles focusing specifically on the Bronze Age and Early Iron Age. The majority of papers are devoted to issues related to chronology and periodisation of these two epochs and to their particular cultural groups. Several articles attempt to assess the cognitive values of various categories of finds while others present unusual discoveries and reflections on methodology and the history of research.*

We hope that this collection of articles will attract your interest. It has been edited with a particular idea in mind and with the intention to honour a very prominent scholar.

*We are pleased and satisfied not only with the contents of this volume, but also with the fact that in publishing it both the authors and the editors have the opportunity to celebrate the 35th anniversary of the work of an eminent Bronze and Early Iron Age scholar **Professor Dr hab. Sylwester Czopek** – co-founder and first director of the Institute of Archaeology of the University of Rzeszów, Dean of the Faculty of Sociology and History, Vice-Rector for Academic Affairs and now Rector of the University of Rzeszów. With gratitude and respect, as well as in recognition of his outstanding achievements, we wish to dedicate this volume to him.*

Od Redakcji

*Szanowni Czytelnicy, z satysfakcją, ale i przyjemnością prezentujemy jedenasty już tom *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. Od czwartego numeru czasopisma staramy się, aby każdy tom miał charakter tematyczny. Tym razem zamieszczamy artykuły Autorów, badających epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Dominująca część poświęcona jest różnym kwestiom związanym z problematyką chronologii i periodyzacji, zarówno wspomnianych epok, jak i poszczególnych ugrupowań kulturowych. Niektóre artykuły poświęcone są ocenie wartości poznawczych różnych kategorii zabytków i źródeł, prezentują niecodzienne znaleziska, a także zawierają refleksje dotyczące dziejów badań lub rozważania natury metodologicznej.*

Mamy nadzieję, że ten zestaw artykułów wzbudzi Państwa zainteresowanie, a także życzliwość dla Autorów, którym w tworzeniu interesujących tekstów przyświecała jedna, wspólna i jakże ważna idea – uhonorowanie Osoby, której tom ten jest poświęcony.

*Satysfakcja i przyjemność, o której już wspomnieliśmy wynika nie tylko z oceny merytorycznej strony tomu, ale przede wszystkim z faktu, że zarówno Autorzy, jak i Redakcja pragną w ten sposób uczcić 35-lecie pracy naukowej wybitnego badacza epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, wieloletniego dyrektora Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, współtwórcy i pierwszego Dyrektora Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Dziekana Wydziału Socjologiczno-Historycznego, Prorektora do spraw Nauki Uniwersytetu Rzeszowskiego, a obecnie JM Rektora Uniwersytetu Rzeszowskiego – **Pana Profesora dr. hab. Sylwestra Czopka**. To właśnie Jemu – w dowód uznania, szacunku i wdzięczności – tom ten dedykujemy.*

ARTICLES / ARTYKUŁY

Bogusław Gediga*

A Few Remarks on the Chronology and Periodization in Archaeology

ABSTRACT

Gediga B. 2016. A few remarks on the chronology and periodization in archaeology. *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 11, 49–64

The issue of chronology and periodization has been a concern not only for the world of Polish archaeology, and it has never ceased to be a current problem. Both of these terms are generally interchangeable and refer mainly to the chronology, or strictly dating the prehistory sequence, for which there are no written records in which we would have absolute dates of particular events. The range of chronological issues was synthetically presented in the entry Chronology (Chronologie) in volumes of *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. The achievement made by Ch. J. Thomson, in the form of distinguishing three-age system, was the first attempt to divide the prehistory, not only according to the time sequence, but to show the changes in the culture depiction and thus the periodization of history. However, this technological and raw material criterion is undermined. In Polish archaeological literature the three-age system became the subject of lively discussion in the post-war years, which was linked with ideological changes. At present, these attempts should be made again from the periodization of particular elements of culture, and at a later stage an attempt to synchronize the obtained effects should be made and construct an overall picture of the periodization of prehistory and culture of prehistoric societies.

Key words: prehistory – chronology – periodization

Received: 28.08.2016; **Revised:** 15.10.2016; **Accepted:** 11.03.2017

The issue of chronology and periodization has been a concern not only for the world of Polish archaeology, and it has never ceased to be a current problem. It is the subject of numerous conferences, seminars and publications. It is not difficult to notice, however, that both of these concepts are used almost interchangeably and are mainly related to the chronology, or strictly dating the prehistory sequence, for which there are no written records in which we would have absolute dates of particular events. In this respect, we envy historians slightly, or we get some kind of complex and therefore we try, even more and more effective, to catch up, or at least it may appear to be. Major successes of natural sciences have boosted our hopes for improvements which

* Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Centre for Late Antique and Early Medieval Studies, Więzienna 6 St., 50-118 Wrocław, Poland; boguslaw.gediga@gmail.com

offer better and better opportunities for obtaining absolute dates for sources collected in the course of archaeological excavations, which are mainly particular objects used by past societies, as well as human bones and remains of animal origin. These successes are even eagerly signaled in some of new source studies by their authors that their dating is determined in the absolute chronology (e.g. Kruk, Milisauskas, 1983, 257–320; and most recently Furmanek, Mozgała in press).

The range of chronology has been synthetically presented in the entry Chronology (Chronologies) in volumes *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* by the team of authors: Band 4, Lieferung 5, 607–674 and Band 3, Lieferung 5. In the view of authors, the main entry from volume 4 contains an obvious distinction between absolute and relative chronology and a detailed discussion of the methods determining them and a description of particular epochs and regions with their uniqueness. In the case of the Bronze Age, a definition made by Christian Jürgens Thomsen stated that it was the time when weapons, cutting tools were made of this raw material. Both C.J. Thomsen and later Oscar Montelius were aware of the problem of copper and bronze with a certain tin content. Ch.J. Thomsen, in his definition of the Bronze Age, included both copper and bronze objects. O. Montelius shares this idea. However, as for this system of three ages, we have been signaled (essential according to these authors) about the features present in the culture of that time, that is, the use of raw materials in the production activities. It was perhaps the first attempt to divide the prehistory, not only according to the time sequence, but to show the changes in the culture depiction. However, this technological and raw material criterion is undermined as to show the significant features of the culture of a particular time, in this case distinguished as ages/ epochs or periods-phases.

The achievement made by Christian Jürgensen Thomsen, who began arranging museum collections in Copenhagen according to his three ages in 1819, and in 1836 published his system of three ages (which in German may have more accurate meaning as the Dreiperiodensystem) was a significant advance in the periodization of the prehistory. It is even difficult to imagine the time when we cease using this (based on the criterion of raw material) division in the future. However, the system proposed by Ch.J. Thomsen, has, as I said before, some weaknesses raised by the researchers. Already the researchers of older epochs such as Palaeolithic, being for obvious reasons in closer contact with

geology and other natural sciences, are pondering the fundamental problem whether the term age with reference to prehistory is appropriate, pointing out that it is precisely in geology that this term is applied to time segments absolutely not comparable to our prehistoric ages. In Polish literature this problem has been signaled among others by Waldemar Chmielewski. With regard to this issue, he spotted that

the age is a chronological term, it is a time unit of middle level. The higher order unit is the era, and lower units are subordinate to age such as periods and subperiods (Chmielewski, 1975, 9).

W. Chmielewski in his reflections undoubtedly stressed the important moment that in order to distinguish chronological units which were comparable regardless of where they were distinguished, their duration should be the same or at least similar. Obviously, this requirement in the periodization of the prehistory is not met by these units (including ages). The very beginnings of particular epochs are already different in various regions of the world, which (irrespective of the aforementioned problem with copper and bronze poor and rich in tin) changes temporal dimensions of the Bronze Age as well as its end is also varied. There was also a differentiated entrance into the use of iron which distinguish another age. In the archaeological literature *e.g.* of German origin, as I have already mentioned, the Thomsen's system of three ages is neatly replaced by the notion of a "Dreiperiodensystem", freed from a more controversial concept of the age.

Turning to the problem of periodization of prehistory, *i.e.* the history and culture of prehistoric societies, as it has already been mentioned above, the system of Ch.J. Thomsen has made a periodization according to the cultural characteristics at a given time for the first time in archaeological literature. Appreciating this achievement, we are aware of progress in research on the history and culture of prehistoric societies and that the nineteenth-century thesis of Ch.J. Thomsen was adequate to the state of research of that time, currently it needs its development, and even formulating other proposals for this periodization.

The raw material criterion used by Ch.J. Thomsen is sometimes undermined for many reasons. The aforementioned W. Chmielewski (1975, 9ff.) referred to this problem and underlined the relative value of this "techno-raw material" criterion. Moreover, he pointed out that changes in many other aspects of culture, including primarily socio-

economic relations were far more important than the raw material criterion was. Janusz Krzysztof Kozłowski, in *Encyklopedia historyczna Świata Volume I – Prehistoria*, published in Cracow in 1999, in chapter IV considering periodization, he has discussed the system of three ages by Ch.J. Thomsen in the following way:

This system worked for Europe, but for other regions of the world – as it was shown by later development of research on the prehistory of non-European areas – implementation of metals was not such a breakthrough; societies could achieved a very high degree of economic and social development without knowing the metal. Hence, alongside the periodization based on used raw materials, methods of food production are increasingly valued... (Kozłowski 1999, 28).

Nevertheless, it may be quoted that this change in the use of various raw materials was noticed and highlighted in various ways by biblical prophets and ancient writers, such as Hezjoda (Gediga 2010, 40).

Considering Polish archaeological literature, the system of three epochs, and in general the periodization of the prehistory, has become the subject of lively discussion in the post-war years. This moment of animation was related to the ideological changes that had taken place *e.g.* in our country at the time. It was found not only in political dependence of our eastern neighbour, but also in the circle of ideological influences which were flowing from there. It was a circle of philosophy, but largely the Marxist ideology in that version came from that centre, sometimes determined relevantly as “party Marxism” (Barford 1995). The beginning of this issue appeared in post-war Poland mainly in 1951 at the conference in Nieborów and it was reflected in the publications. These were mainly the articles of Włodzimierz Hołubowicz (1951) and Witold Hensel (1951), which were limited to attempts to provide a new periodization of the history of Polish territories. Three years later, in 1953, two young archaeologists Zbigniew Bukowski and Stanisław Tabaczyński (1953) also discussed the problem of periodization of the history of a rudimentary society in the journal *Z otchłani wieków*, edited by Prof. Józef Kostrzewski. Their statement was shrouded in the preferred Marxist philosophy, invoking an important work of F. Engels and discussing the contribution of Lenin and several Soviet researchers, mainly ethnographers S.P. Tolstow and M.O. Koswien. In this article, like the aforementioned archaeologists, the authors draw attention to the shortcomings of Thomsen’s three-ages system,

referring to the L. Morgan concept they suggest modifications of the ideas of Marxist scholars and ideologists. With regard to the group of authors who devoted their attention to periodization work, it is necessary to mention the presentation of Włodzimierz Antoniewicz (1957, 119–148) at the First Session of the Institute of the History of Material Culture, Polish Academy of Sciences held in Warsaw on 5 V – 6 May 1955, as well as the voices of the discussion which were taken during that Session. Włodzimierz Antoniewicz addressed a more detailed problem, namely the distribution of rudimentary communities in Polish territory, indirectly touching the problems of periodization.

The authors mentioned earlier (W. Hensel and W. Hołubowicz) present the attempts and projects of periodization of rudimentary societies as discussion theses, distinguishing the ages/epochs, stages and periods, giving general characteristics of culture of these distinguished units, or rather their essential features. They attempt to integrate these proposals of periodic divisions into the traditionally separate epochs and periods of prehistory as well as individual archaeological cultures. In a more detailed way, these cultural divisions, in the sense of archaeological cultures, and a picture of culture of distinguished units are described and illustrated by W. Hensel by means of the results of archaeological research. Z. Bukowski and S. Tabaczyński, in their reflections and comments, are limited to present the periodization of the history of classless society of S.A. Tołstow, taking into account to some extent the periodization of L.H. Morgan, and then they discuss this suggestion in their own commentaries from the point of view of archaeologists.

These scientific events, which took place in Polish archaeology in the 1950s need being reminded and deserve to be re-presented. They may have been the inspiration for re-launching this problem after so many years of silence regarding this issue in Polish archaeological literature. Abandoning this subject matter (*i.e.* periodization meant in that way) for a long time, not only in Polish archaeology was due to the fact that these works occurring in the fifties of the past century were heavily burdened not only by philosophy, but largely by Marxist ideology. Appealing to them, after leaving aside these ideological themes, may bring a lot of inspirational and relevant issues to consider and their implementation nowadays.

Since then, any interesting and important voices have appeared only occasionally in the field of the theory of our discipline, bringing

inspirations in classification problems that are important in shaping the periodization of history (Minta-Tworzowska 1994). Considering these periodic problems, it is worth mentioning some examples of published in recent years outlines and syntheses of the prehistory of our lands. I would like to mention in this group the synthesis of Witold Hensel, Jan Żak and volume 1 of *Wielka historia Polski. Najdawniejsze dzieje ziem polskich do VII w.* by Piotr Kaczanowski and Janusz Krzysztof Kozłowski. In general, we may see the departure from the traditional characteristics of particular epochs and periods of prehistory in these syntheses, primarily based on the characteristics of inventories affiliated to particular archaeological cultures, the description of burial rites that was limited to the description of burial forms and a grave itself, which does not examine deeply what we define as burial rites. In addition, we will find frequently economic remarks, mainly based on justifying and illustrating the presented economic model by enumerating botanical species to show plant consumption, bone collections to show meat consumption, as well as tools related with soil cultivation and food processing, etc. In Polish literature such picture is largely found in the early syntheses of prehistory, mainly by Józef Kostrzewski. It does not take away their value especially in traditional research viewed by classifying and typological analytical procedures, existing to these days, especially important at the source stage. The above-mentioned new approaches provide a much wider picture of the culture of different phases of prehistory, partially because of the fact that the sources have been enriched, but they also show the other concepts of presenting prehistory. However, the above-mentioned authors implement or maintain this wider picture in the tradition of three-age system and separated periods. In this model presenting prehistory, it is possible to show certain elements of culture, whose essential features exceed the timeframes assigned to these units. For example, it is possible to indicate forms of economy within which the rhythm of changes does not coincide with these units, and the same takes place in the whole sphere of symbolic culture. These spheres of culture need the other periodization systems, instead of trying to force them into existing chronological sequences. It is worth remembering that there is quite obvious truth recently reminded by Karol Modzelewski (2004, 13).

Unlike astronomical time, historical time runs equally for all societies and cultures.

Periodization of human history, based on socio-cultural changes has a very distant tradition and does not extend only into (as in the case of the history of archaeological research) the times of repeatedly cited Ch.J. Thomsen. Kazimierz Moszyński, in his excellent work from 1958 *Człowiek. Wstęp do etnografii i Etnologii* in Chapter IV *Zarys dziejów etnografii i etnologii* makes a comprehensive review of literature and research throughout the long history of science. Mostly, he is interested in, as he writes “ethnographic inclusions”, among others appearing in antiquity, though he emphasizes that it is not possible to talk about the beginnings of ethnography or ethnology at that time. However, this excellent review in terms of its erudition presenting ethnological-philosophical-sociological studies and their results, brings a lot of valuable material for the subject discussed in the reflections on the periodization of prehistoric societies. K. Moszynski, by means of many examples of ancient authors, beginning with Iliad and Odyssey, and quoting extensively Lucretius, proves us that

The theory of the three stages of economic and cultural development of human beings, hunting, pastoralism and agriculture... lasted for centuries...

On the next pages K. Moszynski reviews in details the conceptions of stages of human history, *e.g.*, from Thomas Hobbes, Lewis Morgan, Friedrich Engels to more contemporary mainly ethnologists and ethnographers, among others Bronisław Malinowski.

Reminding these studies and hypotheses (abandoned largely in Polish, but not only in Polish archaeology) about the periodization of history of humankind would be an inspiration and animation in this issue. Today it is a little hidden and left aside as compared to the success of obtaining absolute dates, which seems to be more attractive for many researchers. However, when we reflect on our research goals, we will certainly notice a far more important role of periodization in the history of prehistoric societies, which can be enriched by the achievements of absolute chronology. However, we need to confront difficult tasks regarding these issues. The concepts of “Stone, Bronze and Iron Ages” must include a huge variety of socio-cultural phenomena and, in addition, occur in different regions of the world at different times. This fact, among other things, makes it difficult to formulate an unequivocal criterion of periodization taking into account these epochs.

Difficulties have been increasing at least since the Neolithic period. In addition, it would seem that the criterion we use in distinguishing these epochs (namely the beginning of implementing raw materials such as stone, bronze and iron) is obvious, but it turns out to be insufficient, not unequivocal at all and not universal.

When we realise and review our current knowledge about the reality of the Neolithic World and further the Bronze and Iron Age, we face the extremely difficult problem of finding an universal criterion in this socio-economic and cultural reality that we could use to propose a periodization of history that takes into account a full picture of culture. However, difficulties which cause various research problems are not the reason for avoiding them in science. To my mind, owing to the rising pace of new sources for the study of prehistory, and further at least the Early Middle Ages in the case of Polish lands and to some extent also the neighbouring countries, it is time to reconsider the problem of periodization. It is most likely that we need to agree with the necessity of giving up attempts to construct a general periodization of prehistoric societies on a global scale. However, it is worthwhile to try to do it in our case, starting with prehistoric societies in Polish territories, and what seems to be more appropriate in Central Europe. In my opinion, these attempts should start with periodization of the history of particular elements of culture, such as economy, symbolic culture, social structure, and then at a later stage, researchers should try to synchronize the obtained results and construct a more general picture of periodization regarding the history and culture of these prehistoric societies. Therefore, if the above comments become a source or at least an inspiration for research and discussion on the issue regarding the periodization of history, then this remark will be an intended effect and meet my expectations.

References

- Antoniewicz W. 1957. Problem rozkładu wspólnoty pierwotnej na ziemiach polskich. In W. Hensel (ed.), *Pierwsza Sesja Archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk*. Warszawa–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 119–148.
- Barford P. M. 1995. Marksizm w Archeologii polskiej w latach 1945–1975. *Archeologia Polski* 40/ 1–2, 7–78.
- Bukowski Z. and Tabaczyński S. 1953. Z problematyki periodyzacji dziejów społeczeństwa pierwotnego. *Z otchłani wieków* 22/1, 13–16.

- Gediga B. 2010. Pojęcie epoki brązu w periodyzacji pradziejów (na marginesie dyskusji przed laty z J. Machnikiem o rozumieniu tego pojęcia). *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 31, 39–44.
- Hensel W. 1951. Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich. *Sprawozdania PMA* 4/1–2, 17–36.
- Hensel W. 1988. *Polska starożytna*, wyd. III, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hołubowicz W. 1951. Zagadnienie periodyzacji dziejów społeczeństwa przedklasowego na terenie Polski. *Sprawozdania PMA* 4 /1–2, 1–16.
- Kaczanowski P. and Kozłowski J. K. 1998. Najdawniejsze dzieje ziem polskich. In P. Kaczanowski and J. K. Kozłowski (eds.), *Wielka Historia Polski 1. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII wieku)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza FOGRA.
- Kozłowski J. K. 1999. Periodyzacja pradziejów. In J.K. Kozłowski (ed.), *Encyklopedia Historyczna Świata 1. Prehistoria*. Kraków: Agencja Publicystyczno-Wydawnicza OPRES, 28–32.
- Kruk J. and Milisauskas S. 1983. Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie. *Archeologia Polski* 28/2, 257–320.
- Modzelewski K. 2004. *Barbarzyńska Europa*. Warszawa: Wydawnictwo ISKRY.
- Minta-Tworzowska D. 1994. *Klasyfikacja w archeologii, jako sposób wyrażania wyników badań hipotez oraz teorii archeologicznych*. Poznań Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Moszyński K. 1958. *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Thomson Ch. J. 1936. *Letetraadtil Nordisk Oldkyndighet*. Kopenhaga.
- Żak J. 1977. Ziemie polskie w starożytności. In J. Topolski (ed.), *Dzieje Polski*, Warszawa: 14–87.

Bogusław Gediga

Kilka refleksji na temat chronologii i periodyzacji w archeologii

Problem chronologii i periodyzacji nurtuje od dawna nie jedynie świat polskiej archeologii i nie przestaje być zawsze aktualny. Jest przedmiotem licznych konferencji, seminariów i publikacji. Nie trudno jednak zauważyć, że oba te pojęcia są traktowane prawie, że zamiennie i są odnoszone głównie do chronologii, a ściślej datowania ciągu pradziejów, dla których brak przekazów pisanych, w których mielibyśmy daty bezwzględne poszczególnych wydarzeń. Tak trochę pod tym względem zazdrościmy historykom czy też odczuwamy rodzaj kompleksu i próbujemy, nawet coraz skuteczniej to nadrabiać, a przynajmniej nam może się tak wydawać. W nadziei tej zdają się nas utwierdzać sukcesy nauk przyrodniczych oferujących coraz lepsze możliwości otrzymywania dat bezwzględnych, dla pozyskiwanych w trakcie badań wykopaliskowych źródeł, które w głównej mierze stanowią konkretne przedmioty użytkowane przez społeczeństwa minionych epok, jak też materiały kostne ludzkie i pochodzenia zwierzęcego. Te sukcesy są nawet z entuzjazmem sygnalizowane w niektórych nowych opracowaniach źródłowych przez Autorów sygnalizujących, iż ich datowanie jest w wersji chronologii absolutnej (np. Kruk, Milisauskas, 1983, 257–320 oraz ostatnio Furmanek, Mozgała w druku).

Zakres problematyki chronologii został syntetycznie zaprezentowany w hasłach Chronologia (Chronologie) w tomach *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* przez zespół Autorów: Band (tom) 4, Lieferung 5, 607–674 i dalszym (tom) 3, Lieferung 5). W ujęciu Autorów głównego hasła z tomu 4 znajdujemy oczywiste rozróżnienie chronologii absolutnej i relatywnej oraz szczegółowe omówienie metod, jakimi do nich dochodzimy oraz omówienia specyfiki poszczególnych epok oraz regionów. W przypadku epoki brązu przywołane zostaje definiowanie przez Christiana Jürgensa Thomsen tej epoki stwierdzające, iż był to czas w którym broń, narzędzia tnące były wykonywane z tego surowca. Zarówno C.J. Thomsen jak i później Oscar Montelius byli świadomi problemu miedzi i brązu z określoną zawartością cyny. Ch.J. Thomsen w swojej definicji epoki brązu włącza w ten okres zarówno przedmioty wykonywane z miedzi jak i z brązu. O. Montelius ten pomysł podziela. W tym systemie trzech epok mamy jednak zasygnalizowane istotne według tych Autorów cechy kultury tego czasu, a więc posługiwanie się w działaniach wytwórczych rodzajem surowca. Była to bodaj pierwsza próba podziału pradziejów nie jedynie według następstwa czasowego, ale ukazująca zmiany w obrazie kultury. To kryterium technologiczno-surowcowe jednak bywa podważane, jako mające ukazywać istotne znamiona kultury określonego czasu, w tym przypadku wyróżnianego, jako epoki czy periody-okresy.

Dokonanie Christian Jürgensen Thomsena, który od 1819 roku rozpoczął porządkowanie kopenhaskich zbiorów muzealnych według wyróżnionych przez siebie trzech epok, a w 1836 roku opublikował swój system trzech epok, (co w języku niemieckim może trafniej funkcjonuje, jako Dreiperiodensystem) było znaczącym postępowaniem w periodyzacji pradziejów. Nawet trudno sobie wyobrazić czas abyśmy kiedyś w przyszłości poniechali posługiwania się tym, opartym na kryterium surowcowym podziale. System zaproponowany przez Ch.J. Thomsena posiada jednak, jak wspomniałem, podnoszone przez badaczy swoje słabe strony. Już badacze starszych epok np. paleolitu, z oczywistych względów pozostający w bliższych kontaktach z geologią i innymi naukami przyrodniczymi rozważają podstawowy problem czy określenie epoki w odniesieniu do pradziejów jest właściwe, zwracając uwagę na to, iż właśnie w geologii pojęcie to jest stosowane do wycinków czasowych absolutnie nie porównywalnych do naszych epok pradziejowych. W polskiej literaturze problem ten zasygnalizował m.in. Waldemar Chmielewski. Podejmując tę kwestię przypominał, że

epoka jest pojęciem chronologicznym, jest jednostką czasu średniego rzędu. Jednostką wyższego rzędu jest era, a podporządkowane epoki są jednostki mniejsze – okresy i podokresy (Chmielewski, 1975, 9).

W. Chmielewski w swoich rozważaniach akcentował niewątpliwie istotny moment, iż aby wyróżniane jednostki chronologiczne były porównywalne i to niezależnie od miejsca, gdzie zostały wyróżnione, czas ich trwania winien być jednakowy albo przynajmniej zbliżony. Tego w oczywisty sposób wyróżniane w periodyzacji pradziejów jednostki, w tym owe epoki nie spełniają. Już same początki poszczególnych epok są zróżnicowane w różnych regionach Świata, co niezależnie od wspomnianego problemu z miedzią i brązami ubogimi i bogatymi w cyną, zmienia wymiary czasowe np. epoki brązu podobnie jak jej koniec też jest zróżnicowany. Różne było także wejście w użytkowanie żelaza wyznaczającego kolejną epokę. W archeologicznej literaturze n. p. niemieckiej, jak wspomniałem, thomsenowski system trzech epok zostaje zgrabnie zastąpiony pojęciem „Dreiperiodensystem” uwalniając od bardziej kontrowersyjnego pojęcia epoki.

Przechodząc do problemu periodyzacji pradziejów, a więc dziejów i kultury społeczeństw pradziejowych, jak to już wyżej zostało podkreślone, system Ch.J. Thomsena po raz pierwszy w literaturze archeologicznej dokonuje periodyzacji według cech kultury określonego czasu. Doceniając to dokonanie świadomi jesteśmy postępu w badaniach nad dziejami i kulturą społeczeństw pradziejowych i dziewiętnastowieczna teza Ch.J. Thomsena była na miarę stanu badań tego czasu, którą obecnie trudno nie rozwijać, a także w dużej mierze formułować inne propozycje tej periodyzacji.

Kryterium surowcowe, którym posłużył się Ch.J. Thomsen bywa podważane z wielu względów. Wspomniany już wcześniej W. Chmielewski (1975, 9n.) nawiązuje do tego problemu i podkreśla relatywną wartość kryterium „techno-surowcowego”. Zwracał przy tym uwagę na to, że daleko większe znaczenie

niż kryterium surowcowe mają przemiany w wielu innych aspektach kultury, w tym przede wszystkim w obrazie stosunków społeczno-gospodarczych. Janusz Krzysztof Kozłowski w wydanej w Krakowie w 1999 roku *Encyklopedia historyczna Świata 1 – Prehistoria*, w rozdziale IV o periodyzacji tak ocenia system trzech epok C.J. Thomsena:

System ten sprawdził się dla Europy, natomiast w przypadku innych regionów świata – jak wykazał późniejszy rozwój badań nad pradziejami obszarów pozaeuropejskich – wprowadzanie metali nie miało tam tak przełomowego znaczenia; społeczeństwa mogły osiągać bardzo wysoki stopień rozwoju gospodarczo-społecznego, nie znając metalu. Stąd obok periodyzacji opartej na użytkowanych surowcach coraz większe znaczenie przypisuje się sposobom produkcji pożywienia... (Kozłowski 1999, 28).

Choć, jakoś można przywołać fakt iż ta zmiana użytkowania różnych surowców zauważana i akcentowana była w rozmaity sposób już przez proroków biblijnych i pisarzy starożytnych, jak choćby Hezjoda (Gediga 2010, 40).

W polskiej literaturze archeologicznej system trzech epok, a ogólnie periodyzacji pradziejów, stał się przedmiotem ożywionej dyskusji w latach powojennych. To ożywienie nie pozostawało bez związku z przemianami ideologicznymi, jakie w tym czasie dokonały się m. in. w naszym kraju, który znalazł się nie jedynie w politycznym uzależnieniu od ówczesnego wschodniego sąsiada, ale też w kręgu ideologicznych oddziaływań stamtąd płynących. Był to krąg filozofii, ale w dużej mierze raczej ideologii marksistowskiej w wersji płynącej z tego ośrodka, określanego niekiedy trafnie jako „markszizm partyjny” (por. Barford 1995) Podjęcie tej problematyki zapoczątkowane zostało w powojennej Polsce głównie w roku 1951 na konferencji w Nieborowie i znalazło odbicie w publikacjach. Były to przede wszystkim artykuły Włodzimierza Hołubowicza (1951) i Witolda Hensla (1951) ograniczające się do prób nowej periodyzacji dziejów ziem polskich. Trzy lata później, bo w roku 1953 na łamach redagowanego jeszcze wtedy przez Profesora Józefa Kostrzewskiego czasopisma *Z otchłani wieków*, dwaj wówczas młodzi archeolodzy Zbigniew Bukowski i Stanisław Tabaczyński (1953) podjęli również problem periodyzacji dziejów społeczeństwa pierwotnego. Ich wypowiedź była owiana preferowaną wtedy filozofią marksistowską, przywoływali ważne dzieło F. Engelsa, przypomnieli wkład Lenina i kilku badaczy wtedy radzieckich, głównie etnografów S.P. Tolstowa i M.O. Koswiena. W artykule tym Autorzy, podobnie jak wyżej wspomniani archeolodzy, zwracają uwagę na mankamenty thomsenowskiego podziału na trzy epoki, nawiązując do koncepcji L.H. Morgan, proponując modyfikacje, jakie niosła wtedy myśl badaczy i ideologów marksistowskich. Wspomnieć w tym zespole Autorów poświęcających uwagę w swoich pracach periodyzacji trzeba także o wystąpieniu Włodzimierza Antoniewicza (1957, 119–148) na Pierwszej Sesji Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN odbytej w Warszawie w dniach 5 V–6 V 1955, jak i głosy dyskusji, które wtedy padały na tej Sesji. Włodzimierz Antoniewicz zajął się bardziej szczegółowym problemem, a mianowicie

rozkładu wspólnoty pierwotnej na ziemiach polskich, pośrednio dotykając problemów periodyzacji.

Wspomniani Autorzy W. Hensel, W. Hołubowicz prezentują, jako tezy dyskusyjne próby i projekty periodyzacji społeczeństw pierwotnych, wydzielając epoki, etapy i okresy, podając ogólną charakterystykę kultury tych wydzielanych jednostek, a raczej ich zdaniem istotne cechy. Te propozycje podziałów periodyzacyjnych próbują włączać w tradycyjne wydzielane epoki i okresu pradziejów, jak też poszczególne kultury archeologiczne. Bardziej szczegółowo dotychczasowe podziały kulturowe, w sensie kultur archeologicznych oraz obraz kultury wydzielanych jednostek ilustruje wynikami badań archeologicznych W. Hensel. Z. Bukowski i S. Tabaczyński w swoich refleksjach i uwagach ograniczają się do przedstawienia periodyzacji dziejów społeczeństwa bezklasowego S.A. Tołstowa, uwzględniającego w pewnej mierze periodyzację L.H. Morgana i poddają tę propozycję swoim komentarzom z punktu widzenia archeologów.

Przypomnienie tych wydarzeń naukowych, jakie miały miejsce w polskiej archeologii w latach pięćdziesiątych minionego wieku, zasługuje na ponowną prezentację i oby mogła stanowić inspirację dla ponownego jej podjęcia, po tylu latach zupełnej w polskiej literaturze archeologicznej ciszy nad tą problematyką. Odejście od zainteresowania problematyką tak rozumianej periodyzacji na długi czas i to nawet nie jedynie w polskiej archeologii było spowodowane tym, że wspomniane prace z lat pięćdziesiątych minionego wieku były silnie obciążone nie jedynie filozofią, ale w dużej mierze ideologią marksistowską. Sięgnięcie jednak po nie, pomijając wątki ideologiczne przynosi wiele inspirujących i trafnych motywów do przemyśleń i spożytkowania także obecnie.

Od tego czasu tylko sporadycznie pojawiały się interesujące i ważne głosy z zakresu teorii naszej dyscypliny przynoszące inspiracje w zakresie klasyfikacji, istotnej w kształtowaniu periodyzacji dziejów (Minta-Tworzowska 1994). Warto z perspektywy poruszanej w tych uwagach problemów periodyzacji spojrzeć na kilka przykładów publikowanych w niedawnych latach zarysach i syntezach pradziejów naszych ziem. Chciałbym przywołać w tej grupie syntezy Witolda Hensla, Jana Żaka oraz tom pierwszy *Wielkiej historii Polski. Najdawniejsze dzieje ziem polskich do VII w.* Piotra Kaczanowskiego i Janusza Krzysztofa Kozłowskiego. Najogólniej dostrzegamy w tych syntezach odejście od tradycyjnej charakterystyki poszczególnych epok i okresów pradziejowych polegającej przede wszystkim na charakterystyce inwentarza poszczególnych kultur archeologicznych, opisie obrządku grzebalnego, jednak sprowadzanego do opisu form pochówka i samych grobów, co nie wyczerpuje tego, co określamy, jako obrządek grzebalny. Ponadto znajdziemy jeszcze w nich najczęściej uwagi o gospodarce, polegające głównie na uzasadnianiu i ilustrowaniu przedstawianego modelu gospodarczego poprzez wyliczanie gatunków botanicznych mających ukazywać spożycie roślinne, oraz kości spożycie mięs, a także narzędzi związanych z uprawą roli przetwórstwem płodów itp. W polskiej literaturze taki obraz znajdujemy głównie w pierw-

szych syntezach pradziejów, głównie Józefa Kostrzewskiego. Nie odbiera to ich wartości zwłaszcza głównie w tradycyjnych badaniach motywowanych klasyfikacyjno-typologicznymi zabiegami analitycznymi, utrzymującymi się do dziś, ważnych zwłaszcza na etapie źródłoznawczym. Przytoczone powyżej nowsze ujęcia dają znacznie obszerniejszy obraz kultury poszczególnych faz pradziejów, po części wynika to z samego faktu wzbogacenia źródeł, ale też innej koncepcji prezentowania pradziejów. Jednak wspomniani Autorzy ten bogatszy obraz wtlaczają czy też utrzymują w tradycji systemu trzech epok i wydzielanych okresów. W tym modelu przedstawiania pradziejów dostrzec można ukazywanie pewnych elementów kultury, których istotne cechy przekraczają ramy czasowe wyznaczone tymi jednostkami bardziej właściwie chronologicznymi. Dla przykładu można przytoczyć formy gospodarki w obrębie, których rytm przemian nie współgra z tymi jednostkami, podobnie także cała sfera kultury symbolicznej. Te sfery kultury aż się proszą o inne systemy periodyzacji, a nie wtlaczania w funkcjonujące ciągi chronologiczne. Pamiętać przy tym wypada o dość oczywistej prawdzie przypomnianej niedawno przez Karola Modzelewskiego (2004, 13)

W odróżnieniu od czasu astronomicznego czas historycznie biegnie jednakowo dla wszystkich społeczeństw i kultur.

Periodyzacja dziejów ludzkości wspierająca się na zmianach społeczno-kulturowych ma bardzo odległą tradycję i nie sięga jedynie jak w naszym przypadku dziejów badań archeologicznych, do czasu wielokrotnie przywoływanego C. J. Thomsena. Kazimierz Moszyński w swoim znakomitym dziele z 1958 roku pt. *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii* w IV rozdziale *Zarys dziejów etnografii i etnologii* dokonuje obszernego przeglądu literatury i dokonań badawczych na przestrzeni długich dziejów nauki. W głównie mierze interesują Autora jak pisze „wtrącenia etnograficzne” m.in. pojawiające się w starożytności, choć podkreśla, że w tym czasie nie podobna mówić o zaczątkach etnografii czy etnologii. Jednak ten erudycyjnie znakomity przegląd etnologiczno-filozoficzno-socjologicznych badań i ich wyników przynosi wiele cennego materiału dla rozważanego w tych refleksjach tematu periodyzacji kultury społeczeństw pradziejowych. K. Moszyński wieloma przykładami z Autorów starożytnych, poczynając od Iliady i Odysei, a obszernie przytaczając Lukrecjusza uzasadnia nam, że

Teoria trzech stadiów gospodarczo-kulturowego rozwoju ludzkości, łowieckiego, pasterskiego i rolniczego..., trwała przez długie wieki...

Na dalszych stronach rozdziału K. Moszyński dokonuje szczegółowego przeglądu formowanych koncepcji o stadiach dziejów ludzkości m. in. poprzez Tomasza Hobesa, Ludwika Morgana, Fryderyka Engelsa do bardziej współczesnych już głównie etnologów i etnografów m. in. Bronisława Malinowskiego.

Przypomnienie tych badań i hipotez odnośnie periodyzacji dziejów ludzkości poniechanych, w dużej mierze w polskiej i nie tylko polskiej archeologii,

miałoby na celu zainspirowanie i ożywienie zainteresowania tą problematyką. Dziś jest ona trochę przysyłana i pozostawiana na boku wobec sukcesów w zakresie uzyskiwania dat bezwzględnych, co tak trochę oczarowuje wielu badaczy. Gdy jednak poddamy się refleksji nad naszymi celami badawczymi, to z całą pewnością daleko ważniejsza rola przypadnie problemom periodyzacji dziejów kultury społeczeństw pradziejów, którą można wzbogacać osiągnięciami w zakresie chronologii bezwzględnej. Problematyka ta stawia nas jednak przed trudnymi zadaniami. Pojęcia „epoki kamienia, brązu i żelaza” mają bowiem pomieścić ogromną wielorakość zjawisk społeczno-kulturowych, a na dodatek mających miejsce w rozmaitych regionach Świata w różnym czasie. To między innymi sprawia, że niełatwo sformułować jednoznaczne kryterium periodyzacyjne przy uwzględnianiu tychże epok. Trudności narastają zwłaszcza poczynając co najmniej od okresu neolitu. Ponadto zdawać by się mogło oczywiste kryterium, którym się zasadniczo przy wyróżnianiu tych epok posługujemy, a mianowicie wejście w użytkowanie surowca, jakim był kamień brąz oraz żelazo okazuje się również niewystarczające, wcale nie jednoznaczne i nie uniwersalne.

Gdy uzmysłowimy sobie i przywołamy naszą aktualną wiedzę o rzeczywistości Świata czasu neolitu a dalej epoki brązu i żelaza, to stajemy przed niezwykle trudnym problemem znalezienia w tej rzeczywistości społeczno-gospodarczo-kulturowej, uniwersalnego kryterium, którym moglibyśmy się posłużyć proponując periodyzację dziejów uwzględniającą pełny obraz kultury tych czasów. Trudności, jakie rodzą różne problemy badawcze nie są jednak w nauce powodem ku temu, aby je unikać. Myślę, że wobec tempa narastania nowych źródeł do badań pradziejów, a dalej przynajmniej wczesnego średniowiecza w przypadku ziem polskich i w jakiejś mierze również krajów sąsiednich, przychodzi czas ponownego podjęcia problemu periodyzacji. Najprawdopodobniej pogodzić nam się wypadnie z konieczności rezygnacji z próby skonstruowania generalnej periodyzacji dziejów społeczeństw pradziejowych w skali Świata. Warto jednak podjąć próby w naszym przypadku poczynając od społeczeństw pradziejowych z terenu ziem polski, a co wydaje się być bardziej właściwe Europy Środkowej. W moim przekonaniu wypadałoby te próby rozpocząć od podejmowania periodyzacji dziejów poszczególnych elementów kultury, jak gospodarka, kultura symboliczna, kształtowanie się struktury społecznej, a na dalszym etapie podjęcie próby zsynchronizowania uzyskanych efektów i skonstruowanie bardziej ogólnego obrazu periodyzacji dziejów i kultury społeczeństw pradziejowych tych ziem. W przypadku, jeżeli przedstawione powyżej uwagi staną się zaczynem lub przynajmniej inspiracją do podjęcia badań i dyskusji nad problematyką periodyzacji dziejów to będzie ta wypowiedź trafiona i spełni moje oczekiwania.

